

ČETIRI DOBA JEDNOG LJETNIKOVCA »DŽONOVINA« U RIJECI DUBROVAČKOJ

Nada Grujić

UDK 728.84.034 (497.13 Rijeka Dubrovačka) »14/17«
Izvorni znanstveni rad
Filozofski fakultet — Zagreb 186

Smatralo se do sada da je ljetnikovac Džone Rastića u Rijeci dubrovačkoj cjelovito izgrađen u renesansnom razdoblju. Novija su istraživanja pokazala, međutim, da je riječ o višeslojnoj ladanjskoj cjelini. U članku se najprije iznosi pretpostavka da je ljetnikovac podignut na mjestu negdašnjih velikih posjeda benediktinskog samostana u Rožatu. Potom se analiziraju nalazi najranijeg sloja samog ladanjskog kompleksa datirani u kraj 15. stoljeća; u prvoj polovini 16. dolazi do značajne prestruktuiranja kompleksa, do dokidanja njegove gospodarske funkcije i afirmacije rezidencijalne na visokoj razini reprezentativnosti; posljednja faza u izgradnji ljetnikovca podudara se s njegovom obnovom nakon potresa, koja je datirana godinom 1678. i smatra prije restauracijom renesansnog ljetnikovca nego unošenjem novih baroknih obilježja.

O ljetnikovcu Džona Rastića podno Rožata u Rijeci Dubrovačkoj ne govori se ovom prilikom po prvi put; za sve koji su o njemu dosad pisali predstavljao je jedan od najkarakterističnijih primjera dubrovačke arhitekture renesansnog razdoblja. Značenje mu je bivalo to veće što je s vremenom ostao i među posljednjim dubrovačkim ljetnikovcima cjelovito sačuvanog vrtnog prostora, pa i ambijenta u širem smislu te riječi.

Pokazalo se, međutim, da je potrebno revidirati ne samo postavku o vremenu njegove gradnje, već i onu o istodobnosti svih njegovih dijelova. Osobno me na to obvezuje vrijeme provedeno u istraživanju ljetnikovca i njegovoj pripremi za obnovu.¹ No možda me je još i više na

¹ Istraživanja na ljetnikovcu Rastić su proveli (1986./7.) i elaborat za njegovu obnovu i prezentaciju izradili (1988.) suradnici Odjela za povijest umjetnosti Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu (dr. Nada Grujić, dr. Vladimir Marković, mr. Davor Stepinac, dipl. ing. arh. Ivan Tenšek) i Zavoda za restauriranje umjetnina u Zagrebu (Zlatko Bielen, Mario Braun, Egidio Budicin, Tito Dorčić, Josip Turk).

Ulomak gotičke bifore s grbom iz vrta ljetnikovca Rastić

pisanje ovog teksta ponukalo saznanje da s većim oprezom treba preuzimati otprije uspostavljene sudove i da bez temeljitije provjere ne bi pojedine »slučajeve« trebalo smatrati zaključenima. Slične se korekcije već najavljuju i za Gundulićev ljetnikovac u Gružu i za Sorkočevićev na Lapadu — te ključne spomenike naše ladanjske arhitekture — što će izmijeniti i neka gledanja na cjelokupnu njezinu problematiku.

Rezultati istražnih radova na Rastićevu ljetnikovcu pokazali su, naime, da arhitektonski spomenici područja kakvo je dubrovačko često tek prividom određenog stilskog obilježja prikrivaju složenu građevinsku povijest. Naravno da se time otvara niz pitanja o poimanju stila u pojedinom razdoblju, o promjeni ukusa ili bolje o razlozima promjena i razlozima trajanja, te ponavljanja određenih oblika, arhitektonskih i dekorativnih. Ta pitanja nisu u ovoj prilici stavljena u prvi plan, jer ih se ne može razriješiti na primjeru samo ovog ljetnikovca. S tog i još nekih razloga, zacijelo ću mu se navratiti. Osobito bih željela provjeriti svoje zaključke, pronađu li se ikad pouzdani arhivski podaci o onim vlasnicima ljetnikovca kojima kao naručiteljima pojedinih građevinskih faza — jednako koliko i zasad još anonimnim graditeljima — pripada zasluga za njegov konačan izgled.

Napominjem, naime, da je Džono Rastić, po kojem se ljetnikovac uobičajilo nazivati i u našoj stručnoj literaturi, bio njegovim vlasnikom tek na prijelazu 18. u 19. stoljeće, u vrijeme, dakle, kada je građevinska povijest te ladanjske cjeline bila već zaključena. Taj poznati dubrovački pjesnik latinist i satiričar, jedan od posljednjih knezova Republike, tako osjetljiv na ljepotu dubrovačkog kraja, spominje s više ljubavi ljetnikovce koje je posjedovao u Lopudu i Trstenom, nego li ovaj u Rijeci Dubrovačkoj.²

² Junij Antonii comitis de Restiis Carmina, Padova, 1816; A. Filippi, *commento*

Svi dosadašnji pokušaji da se među arhivskim podacima pronađe spomen o nekom ranijem vlasniku pokazali su se bezuspješnim. Jedini trag koji bi nas bio možda doveo i do najranije faze gradnje ljetnikovca — nedavno pronađen ulomak gotičke bifore s grbom — nije nam u rasvjetljavanju tih okolnosti pomogao: grb s tri ljiljana raspoređena u trokut jedini je, nažalost, neatribuirani grb dubrovačkog grbovnika.³

Interes za početke ovog ljetnikovca ne smije se zaustaviti kod tih najranijih materijalnih tragova njegova postojanja. Povijest samoga mjesta na kojem je podignut čini se jednako značajnom, a sam ljetnikovac utemeljen na dubljim slojevima kulturne povijesti ovog kraja.

Dio nalaza u istočnom dijelu vrta Gradić

Godine 1123. darovao je Sabin Gundulić (»Sauigno priore«) benediktincima iz Monte Cassina crkvu sv. Marije na Rožatu (»in loco, qui dicitur in Rabiata«) da bi uz nju podigli samostan. Tih se godina crkva sv. Marije na Rožatu javlja i u popisu benediktinskih posjeda na vratnicama crkve sv. Benedikta u Monte Cassinu. Sabin Gundulić je benedik-

e versione delle satire XI e XVII di Giugnio Resti, Atti e memorie della Società dalmata di storia patria I., Zadar 1926.; *J. Bersa*, Dubrovačke slike i prilike, Zagreb 1941., str. 172—177; *C. Fisković*, Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu, Rad JAZU, knjiga 397, Zagreb 1982, str. 52, 54, 55.

³ Grb je bio isklesan u mrežištu bifore između dva luka; fragment bifore može se datirati u drugu polovinu 15. st. Polje štita grba podijeljeno je trokutnom trakom na dva dijela: u gornjem dijelu su tri, u donjem jedan ljiljan.

Rijeka Dubrovačka u predjelu Rožata i Komolca (početkom XX. stoljeća)

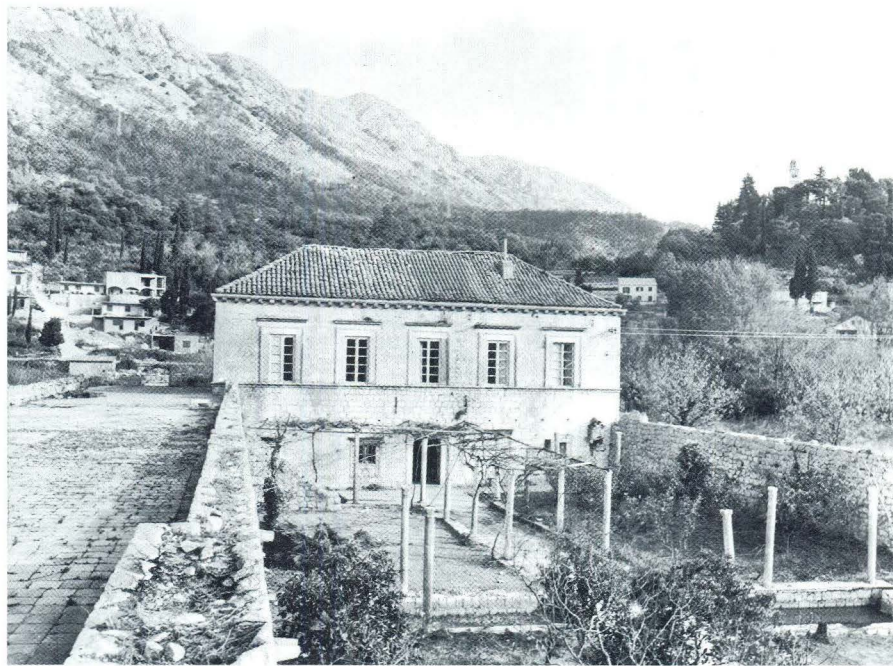
tincima ostavio sve svoje zemlje zajedno s kmetovima, te luku pod crkvom i pravo na ribolov. U buli pape Anastazija IV. kojom potvrđuje montekasinske posjede, spominje se »Sancta Maria iuxta civitatem Ragusam cum portu suo».⁴ Od crkve i od benediktinskog samostana koji je tu podignut »ad fontes Arionis sive Umblae» (a napušten je 1295.) sačuvani su malobrojni fragmenti; njima možemo, pretpostavljam, dodati i ulomke ukrašene pleterom koji su pronađeni u vrtu Rastićeve ljetnikovca.⁵

Ali dok navrh šumovitog brežuljka već sam kontinuitet sakralnog prostora potvrđuje i mjesto Gundulićeve crkve, lociranje njegova, kasnije benediktinskog zemljoposjeda i luke moguće je na dva položaja. Prvi bi odgovarao mjestu na kojem se sada nalazi franjevački samostan, drugi onome gdje je Rastićev ljetnikovac. Zaravan podno Rožata na kojoj se 1393. godine osniva samostan bosanskih franjevaca i podiže crkva Pohodaenja bl. Djevice Marije⁶ nije, međutim, odveć prostrana i teško je zamisliti tu neke značajnije obradive površine. Plitko dno Rijeke i niska obala pred samostanom, izložena plimnim udarima, još manje se čini pogodnim mjestom za pristanište, makar i nevelikih lađa. Istočnije, naprotiv, prema Rastićevom ljetnikovcu, Rijeka blago zavija, tvoreći manje

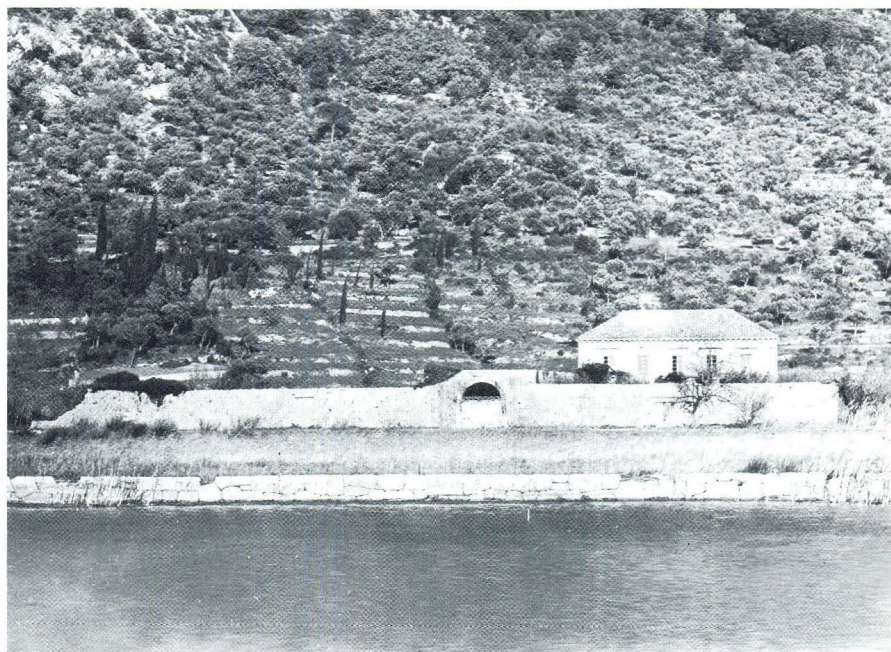
⁴ I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, II., Split 1964., str. 432—435.

⁵ Za istražnih radova 1986./7. pronađeno je sedam ulomaka pleterne skulpture. Otprije su već bila poznata i objavljena četiri ulomka. M. Jurković, Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, Starohrvatska prosvjeta, III., 15, 1988., str. 193.

⁶ Samostan je izgrađen u 15. st. a u 16. st. je na približno istoj lokaciji podignut ovaj koji zatičemo (djelomično obnovljen nakon potresa 1667. i 1979.). A. Badurina, Franjevački samostan u Rijeci dubrovačkoj, Godišnjak zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj, 1984.—85., 10—11.

Ladanjska kuća, vrt pred pročeljem i terasa nad krilom

Ljetnikovac Rastić

Južni ogradni zid s ulazom u vrt i orsan ljetnikovca Rastić

zaštićene uvale; plovna je bila sve do lokaliteta »Curvella«. U tom dijelu, u blizini izvora nalazi se veliki otok što glavni riječni tok dijeli od »Konalića« pred Rastićevim ljetnikovcem. I danas je taj otok vlasništvo dubrovačke nadbiskupije, što postaje značajnim s obzirom na podatak da su zemlje benediktinaca krajem 13. stoljeća prešle u posjed kaptola.⁸

Predio što se od Rožata pruža sve do izvora i poput školjke otvara na Šumetsku dolinu, bit će, dakle, prostor gdje su Gundulići imali svoje zemlje. Već u 12. stoljeću bili su jedan od najimućnijih dubrovačkih vlasteoskih rodova,⁹ a montekasinskim benediktincima nisu zacijelo darovali beznačajne posjede niti po veličini, niti po nasadima. Još će sredinom 14. stoljeća godišnji prihod s njih dosizati tri stotine forinta.¹⁰ Moramo također pretpostaviti da su benediktinci svoje imanje kroz cijelo 13. stoljeće obrađivali na znatno višoj razini agronomskih znanja i tehnika što su se, nasljeđena iz antike, širila s njima svim prostorima gdje dolaze. I njihove potrebe za vinom i običaj da uz svoje samostane uzgajaju lozu, a pogotovo osunčanost blagih padina tome su pogodovali. Da li su lozu vodili na stabla, na voćke ili na drvene stupove, da li su koristili

⁷ U statutu iz 13. st. (VII, 64) stoji da se za vrijeme berbe jednom lukom smatra »tota Umbula usque ad aquam que dicitur Curvella«. Taj se hidronim locira između Rožata i izvora Rijeke.

⁸ *J. Lučić*, *Prošlost dubrovačke Astoreje*, Dubrovnik 1970., str. 18.

⁹ *D. Farlati*, *Illyricum sacrum*, VI, 70, Venecija 1780., str. 123, 146.

¹⁰ *I. Manken*, *Dubrovački patricijat u XIV veku*, Beograd 1960., str. 260.

¹¹ *T. Smičiklas*, *Codex diplomaticus*, XII, 212.

Vrt ispred pročelja ladanjske kuće

pergole, ostaje da zamislimo, no izvan svake je sumnje da se u ovom dijelu Rijeke Dubrovačke u 12. i 13. stoljeću pojavio izrazito visoko kultivirani krajolik. U tom će prostoru, koji i danas čuva nešto od davne pitočnosti, kao u nekoj kolijevci, kroz iduća stoljeća rasti i naš ljetnikovac.

Da bi se, međutim, gradnja takve vrste pojavila na samoj obali, morali su se steći neki uvjeti. Rijeka Dubrovačka je u 13. i 14. stoljeću bila nesigurno područje; granica je prolazila hrptom njezine sjeverne obale, takoreći nadomak Rožata. Granični posjedi su često bili osporavani, pa je izgradnja na njima ili izostajala ili služila prije svega za obranu imanja, za zaštitu ljudi i ljetine. Odabiru se teže pristupačna mjesta, a o građevinskim strukturama više govore toponimi i dokumenti nego materijalni tragovi: godine 1311. spominju se *castella* na Riječkom imanju Radoslausa da Quale, 1344. u vinogradu Dobre de Picurario; godine 1343. sklopio je Marin Luke Bunića ugovor o gradnji kule na ušću Rijeke, pri samom moru, koja je trebala biti visoka pet, a široka tri sežnja.¹¹

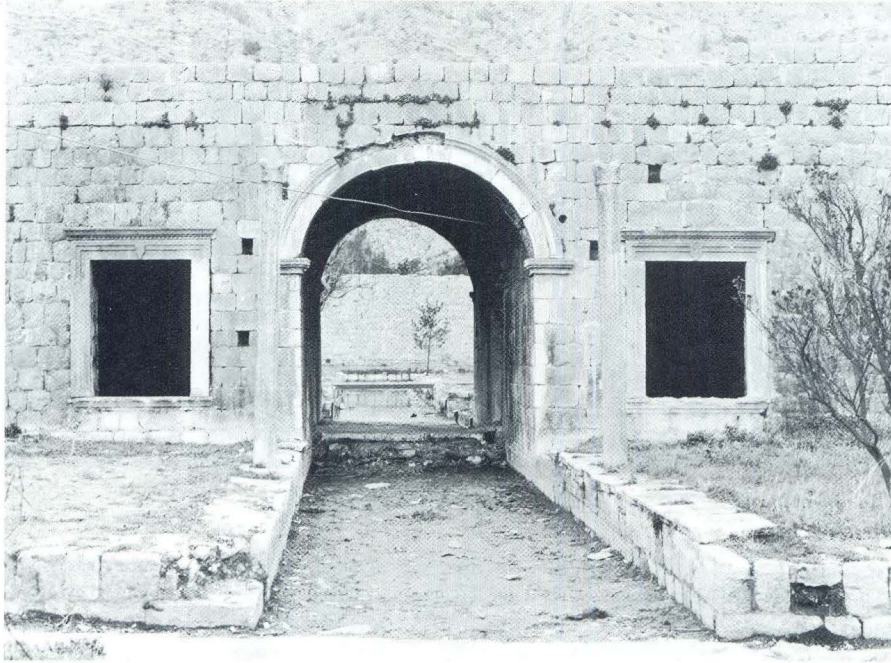
Dislokacija izgradnje na zemljoposjedima, napuštanje uzvisina i silazak »na vodu«, odvija se postupno od kraja 14. stoljeća. Već će godine 1440. Filip de Diversis napisati da su se s obje strane Rijeke Dubrovačke »pružali lijepi vinogradi i privatne kuće s vrtovima«.¹²

Nema razloga da ne pretpostavimo kako se i na mjestu Rastićeve ljetnikovca, sred vinograda, voćnjaka i povrtnjaka, podižu tada uz veliki orsan i prve stambene i gospodarske zgrade. Neke od njih, njihove os-

¹¹ J. Lučić, n. dj., str. 110.

¹² F. de Diversis de Quartigianis, Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i po-hvalnih običaja glavnog grada Dubrovnika, Dubrovnik 3, 1973., str. 19.

tatke ili samo tragove utvrdili smo tek nedavno; pokazali su ne samo »dvoslojnost« renesansnog ljetnikovca, već i posve drugačiju prostornu i funkcionalnu razdiobu ladanjskog kompleksa u vrijeme njegova nastanka — krajem 15. stoljeća.¹³

Prolaz kroz krilo između prednjeg i bočnog vrta

Unutar istog perimetra prvi građevinski sloj ljetnikovca sadrži već gotovo sve bitne svoje dijelove. Oni su, međutim, »utopljeni« u jednu daleko složeniju tlocrtnu shemu, podređenu ipak ortogonalnom sustavu. Dokidanjem svih zgrada što su zapremale istočnu polovinu ograđenog prostora, te čvršćim povezivanjem prostorija koje su se njegovom sredi-

¹³ Datacije kako prve tako i druge faze izgradnje ljetnikovca postavljene su (u nedostatku arhivskih podataka) više na osnovi strukturalnih promjena nego li na osnovi pojave nekog određenog stilskog obilježja na, primjerice, arhitektonskoj plastici. Razlog je odustajanja od isključivosti takve analize i taj što na dubrovačkom području mnoga pregrađivanja (već i zbog čestih potresa) nalažu određeni oprez: vrlo je, naime, česta reutilizacija klesanih dijelova pri čemu se ne koristi građevinski materijal samo s istog mjesta, već se donosi i s udaljenijih. Moguću zabunu unose i radionice koje kontinuirano proizvode određene elemente.

Naravno da datacija »kraj XV stoljeća« znači posljednje decenije 15. st., ali možda i prvi idućega, koji je obilježen u ladanjskoj izgradnji osobitim intenzitetom. U drugoj, pak, fazi gradnje ljetnikovca, koja traje kroz prvu polovinu 16. st. jasno se mogu razabrati početni radovi i oni završni, negdje sredinom stoljeća. Dodatno bi, međutim, »raslojavanje« suviše opteretilo izlaganje osnovnog problema.

nom nizale u smjeru sjever-jug, čime se strukturira krilo, nastaje karakterističan L-tlocrt. Ladanjska kuća, naime, otpočетка ima isto mjesto, isti format i uspostavlja isti odnos spram većeg vrta ispred pročelja i manjeg iza začelja.

Analizirajući detaljnije pojedine dijelove sklopa, dodat ćemo da je ladanjska kuća sačuvala i strukturu zida u zoni prizemlja sve do visine kata, a da njezinoj ranijoj fazi pripada i razdjelni vijenac karakteristične gotičke profilacije. Karakteristične su za to razdoblje i razmjerno male dimenzije ladanjske kuće i razmjerna »zatvorenost«¹⁴ prizemlja; na bočnoj, vanjskoj fasadi, koja preuzima ulogu ogradnog zida, čak niti nema otvora. Oni na ostalim fasadama nejednakih su formata, ovisno o funkciji prostorija kojima pripadaju, što je također obilježje pretpostavljenog razdoblja.

Krilo je već u prvoj fazi određeno u cijeloj svojoj dužini. Na južnom kraju je orsan: struktura zida, oblik prozora (okvir koso usječenih bridova) i vrata (profiliranih kapitelnih zona) potvrđuju dataciju. U središnjem dijelu krila, na mjestu velike cisterne izvorno je bila gospodarska prostorija: s dva visoko položena prozora otvarala se u prednji vrt, a vratima u prolaz koji će se priključiti trijemu; u zapuni vrata bit će tada ugrađena i zidna česma. I dvije manje prostorije, ona uz kasniju cisternu i ona uz orsan, zacijelo su ranije imale gospodarsku namjenu, bile drugačije opremljene i manjih prozora. Sjeverni kraj krila zapremale su dvije prostorije, možda dvije zgrade¹⁴, namjesto današnje jedne; sjeverna je bila povezana vratima s nekim prostorom prigradenim joj s istočne strane, a koji više nismo zatekli: sačuvan je samo zazidan portal između njih, i on kasnije pretvoren u prozor. Cijeli je, naime, istočni zid krila u ovom dijelu doživio velikih promjena.

Ovoj fazi pouzdano pripada i prolaz između južnog i središnjeg dijela krila: na luku se javlja gotička profilacija. Možemo pretpostaviti da je takav prolaz, nešto širi, postojao i u središnjem dijelu krila, gdje je i sada, ali u sklopu trijema.¹⁵ Može se, ali tek kao teško dokaziva pretpostavka, zamisliti i treći prolaz (sjeverno od trijema) koji bi omogućio pristup u stražnji vrt izvana, a ne samo kroz kuću.¹⁶ Smatram, naime, da je mjesto trijema nekad zauzimala cisterna, jer je to njezino tradicionalno mjesto u ladanjskim cjelinama slične dispozicije.¹⁷ Ako bismo s pret-

¹⁴ Jedna jaka reška u otprilike srednjem dijelu istočne fasade ove prostorije, koja u gornjem otkriva čak i lice zida koji bi je dijelio ili bio granični u odnosu na prolaz, prvi je argument; drugi je — sondom u temeljnoj zoni utvrđena razlika u dubini i načinu temeljenja sjevernog i južnog dijela zida, koji se čak i nepravilnijom strukturom doima kao naknadna zapuna.

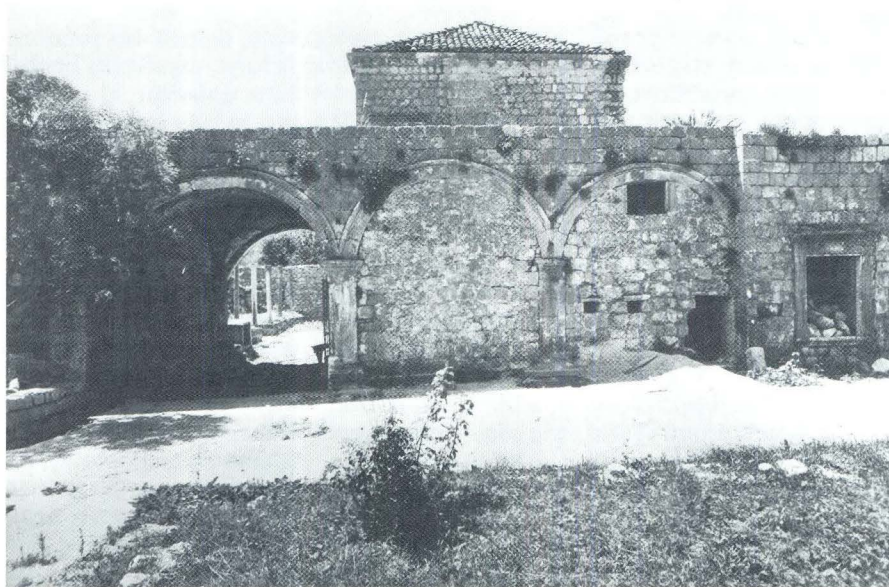
¹⁵ Tri velika gruška ljetnikovca, Gradićev, Bunićev i Gundulićev, imaju osnovnu tlocrtnu dispoziciju najbližnju Rastićevom ljetnikovcu. Svi imaju uz pročelje, a u sklopu krila, prolaz koji povezuje prednji i bočni vrt (u slučaju Gundulićeva to je bio ribnjak). Rastićev ljetnikovac će takav prolaz uključiti u trijem, ali se širina luka prolaza neće uskladiti s rasponom lukova trijema.

¹⁶ Pretpostavku može potkrijepiti, osim nepravilnosti u građi sjevernog dijela istočne fasade krila (bilj. 14) i reška u portal na zapadnoj fasadi krila, koja sugerira širinu prolaza.

¹⁷ Uz već nabrojene gruške ljetnikovce, takav položaj zauzima cisterna Stayevog ljetnikovca na Batahovini, Gučetićevog i Đurđićevog u Rijeci Dubrovačkoj, te mnogih drugih. Posebno ću izdvojiti usporedbu s Getaldićevim ljetnikovcem u Sudurdu iz 1516. g., koji je Rastićevom najbliži i po vremenu gradnje i po nekim stilskim obilježjima.

postavkama i dalje nastavili, nad cisternom, na terasi uz bočnu fasadu ladanjske kuće mogla se nalaziti kapelica. Svi poznati takvi slučajevi nešto su doduše kasniji,¹⁸ no ovaj nam ljetnikovac ionako donosi mnoga iznenađenja i posebnosti. Naprotiv, sasvim je moguće da već u ovoj fazi postoji dugačka terasa kojom je zaključeno krilo završavalo na južnom kraju paviljonom. Njegovu veličinu jasno pokazuje proširenje parapeta nad orsanom.¹⁹

Bitno drugačije čitanje strukture ovog kompleksa odredili su nalazi u južnom dijelu bočnog vrta, odnosno ostaci zgrada kojih su temeljni zidovi organski povezani s orsanom, kao što su u gotovo cijeloj njegovoj visini uzidani vezni kvadri neke zgrade, okomito na nj postavljene.²⁰

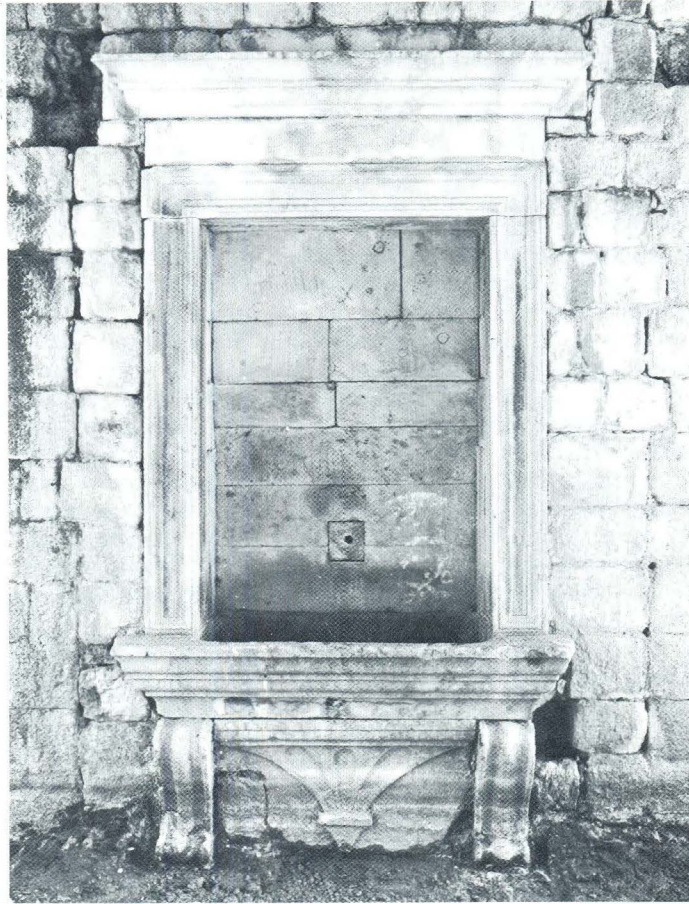
Trijem uz ladanjsku kuću

Pronađeni zidovi, uglavnom u zoni temelja, većim su dijelom nepovezani i nejednake širine, ali dovoljno pravilno raspoređeni da se zaključiti kako se u tom dijelu vrta, prije nego je dobio današnji raspored, nalazio gospodarski dio ladanjskog kompleksa, najvjerojatnije mlinica i druge zgrade slične namjene. Tim gospodarskim zgradama, koje se

¹⁸ Počev od kapelice Bunić-Kabogina ljetnikovca na Batahovini koju gradi 1538. godine Petar Andrijić, niti one druge najznačajnije, podignute na terasu, u visinu kata, nisu od nje znatno ranije (kapelica Gundulićeva ili Gradićeva ljetnikovca u Gružu, primjerice).

¹⁹ Premda mu nedostaje završetak, parapet već širinom pokazuje da je uključivao i klupu. Paviljon nad orsanom, na najistaknutijem mjestu, obavezni je dio ladanjske cjeline, zacijelo već u 15. st. Neki čak njegovo porijeklo izvode iz fortifikacione arhitekture (rastvoreni završetak kule), pa mu i funkcija u ranijem periodu izgradnje na posjedima može biti dvojaka.

²⁰ Detaljni opis sonde objavljen je u elaboratu »Ljetnikovac Rastić — »Džonovina« u Rijeci dubrovačkoj«, Zagreb 1988.

Zidna česma u trijemu ljetnikovca Rastić

nižu paralelno s južnim ogradnim zidom vrta, odgovaraju po razini podova i vrata u tom zidu koja su zazidana u trenutku reorganizacije vrtnog prostora, pa otad nisu ni u kakvom logičnom odnosu spram drugačije i na višoj koti raspodijeljenih vrtnih površina. I u jugoistočnom dijelu vrta, gdje je sada šetnica, također su nađeni temeljni zidovi koji pokazuju da se gospodarski trakt nastavlja sve do istočnog ogradnog zida vrta, pa i dalje s njegove vanjske strane, gdje su i sada ostaci jedne prizemnice.²¹

Bočni je vrt ljetnikovca bio u prvoj fazi izgradnje, dakle, gospodarski prostor: najvjerojatnije se ovdje, okružen s dvije ili tri strane zgradama, nalazio i veći slobodni (otkriveni) operativni prostor (dvorište). Takva prostorno-organizaciona shema karakteristična je za gospodarske

²¹ Prvo vrata, pa prozor u ogradnom zidu, ukazuju na moguću vezu prizemnice izvan perimetra ljetnikovca i onih, pronađenih s nutarnje strane; jednako je tu mogao biti i kasniji pristup iz vrta u gospodarsku zgradu izvan njegova ogradnog zida.

sklopove u svim razdobljima, ali s jasnim ishodištem.²² Uzmemo li u obzir da je i krilo još tada uključivalo gospodarske prostorije, proizlazi da je rezidencijalni dio kompleksa bio sveden samo na ladanjsku kuću. Razlog će takvom omjeru pojedinih dijelova kompleksa, odnosno značajnosti gospodarskog dijela biti u veličini zemljoposjeda kojeg je ljetnikovac tada bio središte.

Povezujući tako jasno dvije osnovne funkcije — rezidencijalnu i gospodarsku — ovaj se ljetnikovac pridružuje velikoj skupini gradnji koje su određenim načinom života što se u njima i oko njih odvija, te određenom tipologijom građevinskih struktura, bitno označila dubrovački izvangradski prostor. Njihova je uloga bila značajna i u održanju posjedovnog sustava i u oblikovanju agrarnog krajolika.

Iz današnje perspektive promatrana Rijeka Dubrovačka predstavlja zonu suburbanih ljetnikovaca u kojih je rezidencijalna funkcija prvenstvena, pa i isključiva. To je obilježje dobila tek u 16. stoljeću kada je ladanjska izgradnja općenito dosegla najveći intenzitet, te se, rasprostranjenošću određenih tipova ladanjskih gradnji, određuje i karakter pojedinih područja. Tada su iz tog predjela ujedno posve nestali jednostavni ladanjsko-gospodarski kompleksi, kakav je upravo opisan »prvi« Rastićev ljetnikovac. Utoliko za nas njegov nalaz predstavlja i veću vrijednost, jer uspostavlja, odnosno upotpunjuje stratigrafiju ladanjske arhitekture na jednom od područja gdje su se građevinske strukture najbrže i izmjenjivale.

On nas uz to podsjeća na one prve ladanjske gradnje koje je moguće zamisliti kao svojevrsnu projekciju prošlosti, kao mjesto gdje će se ostvariti želja za njezinim oživljavanjem. Da je »restitucija antike« zanosila Dubrovnik 15. stoljeća, sve je više dokaza,²³ i nema razloga ne vidjeti je i u sve više ljetnikovaca.

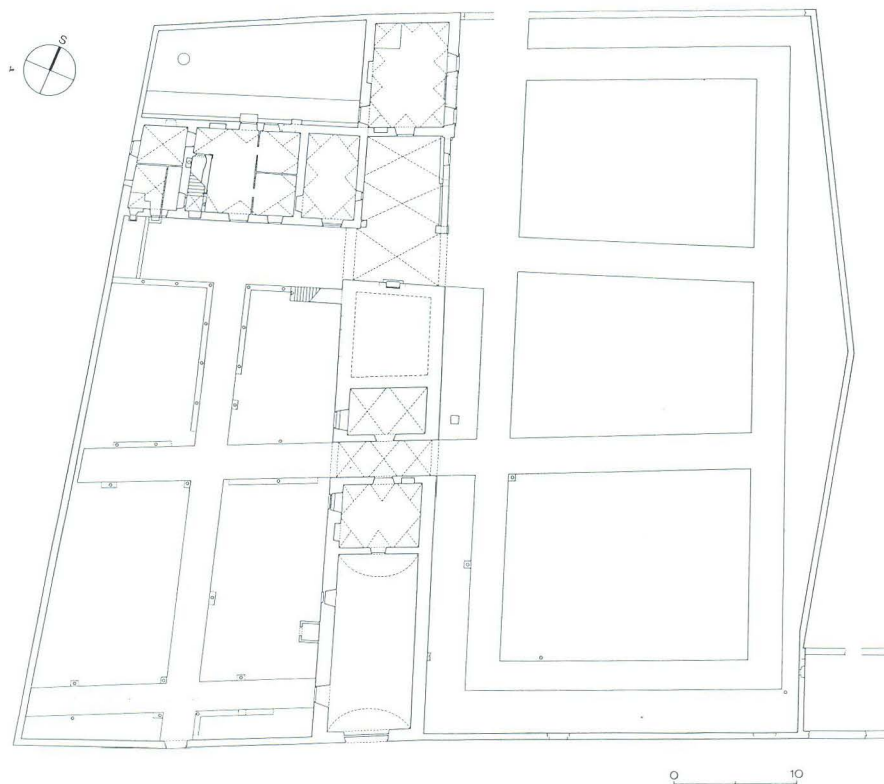
Ljetnikovac je trebao i načinom života koji se u njemu provodi i arhitektonskim uobličjenjem oponašati one vile o kojima se čitalo u starih pisaca, premda su stvarni uzori bile ipak one, tada već brojne građevine, možda čak i videne u okolici Rima, Firence, Padove.²⁴ Ne smije se, međutim, previdjeti, da, ukoliko vila za humaniste, pa i dubrovačke, znači ponovno rođenje ili točnije rođenje novog načina života, da u ruralnom prostoru i seoskoj tradiciji nije bilo takvog otkrivenja, već da je »postojalo nesvjesno preživljavanje kasnoantičke graditeljske prakse, koja se nije ponovno rodila, jer nikada nije bila niti zamrla...«²⁵

²² Primjeri gospodarskih kompleksa Flori i Okladi u Župi Dubrovačkoj pružaju mnoge dokaze o formiranju prostorno-organizacionih shema na zemljoposjedima po uzoru na onu srednjovjekovnog gradskog vlasteoskog bloka. Tendencija ograđivanja zajedničkog prostora pojedinim zgradama različite namjene i volumena prisutna je i u nekim kasnijim sklopovima (Ranjinin u Cavtatu).

²³ I. Fisković, Kiparstvo, katalog izložbe »Zlatno doba Dubrovnika, XV i XVI stoljeće«, Zagreb 1987., str. 125–136. I. Fisković, O značenju i porijeklu renesansnih reljefa na portalu Kneževa dvora u Dubrovniku, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26, Split 1986.—87; C. Fisković, Petar Martinov iz Milana, pojava renesanse u Dubrovniku, Prilozi povijesti umjetnosti 27, Split 1988.

²⁴ Misli se na mnoštvo manjih i u nas slabo poznatih vila 15. st. koje upravo asimetričnim rasporedom pojedinih dijelova, trijemovima i ložama podsjećaju na neke naše ranije ljetnikovce.

²⁵ M. Rosci, Ville rustiche del Quattrocento veneto, u Bolletino CISA »A. Palladio« XI, Vicenza 1969., str. 80.

Tlocrt ladanjske cjeline u zoni prizemlja (stanje prije istraživanja)

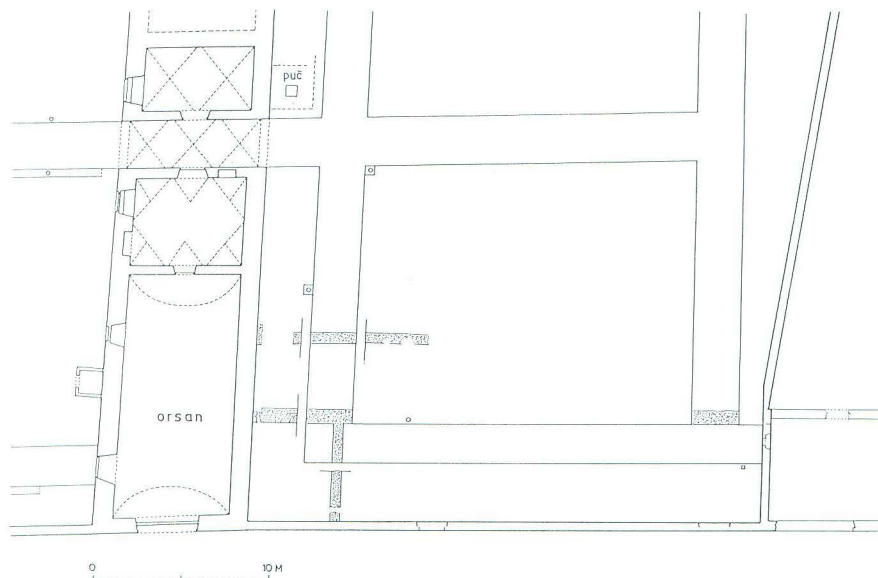
Ostavljajući sve opcije o podrijetlu ladanjske arhitekture otvoreni-
ma, smatram bitnim da sve one *ville, vigne, case* 15. stoljeća što niču
u okolici talijanskih gradova, kao i ove naše (nazivane u dokumentima
casa ili *domus*), pripadaju snu o nekom idealnom životu u prirodi, na se-
lu. No kao da je odnos koji se uspostavlja prema takvom životu bio tada
neposredniji: jednostavnost je vrлина; rad i uloženi trud u zemlju, tako-
đer. Idealom se smatra i uspostava ravnoteže između vremena posveće-
nog radu i onoga prepuštenog dokolici. Iz ravnoteže pak, iz odnosa ta
dva oblika života na ladanju (*otium — negotium*) proizlaze i odnosi me-
đu arhitektonskim strukturama, pa i oblici sami.

Tako čitka, po funkciji provedena razdioba dijelova — onoga što bi
Vitruvije nazvao *pars urbana* od onog što su *partes rustica et fructua-
ria*²⁶ — rijetko nam je gdje ostala sačuvana kao u ovom prvom građevin-
skom sloju Rastićeva ljetnikovca.

Iz drugačijeg poimanja života na ladanju proizaći će netom spo-
menute promjene u tipologiji ladanjske arhitekture na obalama Rijeke
Dubrovačke, pa i preobrazba Rastićeva ljetnikovca u prvoj polovini 16.
stoljeća. Temeljna promjena funkcionalne i prostorne koncepcije, razi-

²⁶ Vitruvius, De architectura libri decem, VI.

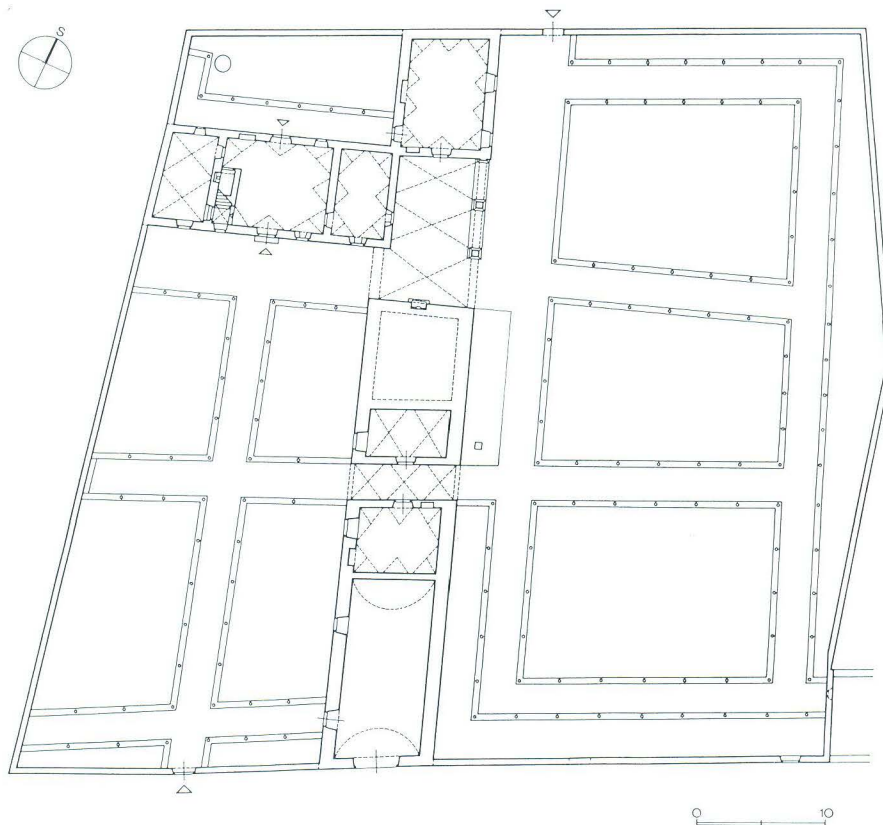
na i vrsnoća kojom je provedena označuju doba njegove zrelosti. Razlozi najvećoj promjeni u povijesti gradnje ljetnikovca — pretvorba jednostavnog ladanjsko-gospodarskog sklopa u reprezentativni rezidencijalni kompleks — mogli su biti i sasvim prozaične naravi: promjena vlasnika, ulaganje stečena imetka; ali i njih valja promatrati u kontekstu sve izraženije želje da se arhitektonskim ostvarenjem iskazuje status i individualnost valsnika.

Jugoistočni dio ladanjske cjeline s arheološkim nalazima

Promjena je nastupila i u odnosu na ladanjski ambijent: u Rijeci Dubrovačkoj ne gradi se više samo zbog plodnosti njezinih obala, već zbog ljepote krajolika kojem nadaleko nema premca. Prirodno okruženje, međutim, viđeno je i drugačijim očima, u kojima se spajaju slike doživljenog i pročitanog. Ladanjskom ambijentu ćemo se stoga, kao onoj podlozi na kojoj se gradi u 16. stoljeću, vratiti kroz stihove što ih je u osvit tog stoljeća spjevao Ilija Lampridije Crijević, »poeta laureatus«.²⁷ Poznati stihovi *O mihi iucundos...* nadahnuti su boravcima u Riječkom

²⁷ Podsjetit ću ovom prilikom na činjenicu da je naš Crijević-Elius Lampridius Cervinus pripadao najkultiviranijem krugu vremena. Školovao se prvo u Ferrari, jednom od najživljih središta humanističke kulture. Za vladanja Borsaa d'Este, Ferrara je središte modernog, dvorskog i romantičkog pjesništva, tu je i Ariosto. Crijević zatim odlazi u Rim studirati retoriku i pjesništvo. Sa dvadeset i dvije godine postaje članom Akademije na Kvirinalu. Za našu temu je relevantno da izvodi klasične komedije i tragedije, da je uz mnoga djela napisao i raspravu o Vergiliju i da je za ciklus erotičkih pjesama ovjenčan 1484. g. lovorovim vijencem. Od 1490. ponovno je u Dubrovniku. Odatle je jednu od svojih pjesama — onu u kojoj pjeva o ljepotama ladanja na Lopudu — posvetio i »Aleksandru Farnese, kardinalu, svojem knezu«.

Tlocrt ladanjske cjeline u zoni prizemlja (prijedlog rekonstrukcije)

ljetnikovcu Marina Bunića. Činjenica da ne znamo gdje se Bunićev ljetnikovac nalazio, jednako kao što ne znamo niti kome je tada naš ljetnikovac pripadao, razlog je više da na taj način prizovemo izuzetno okruženje Riječkih ljetnikovaca.

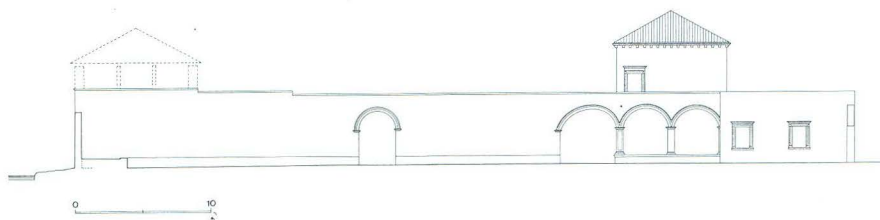
S Tobom meni, Marijane, o ugodna li na osami boravka,
 zavičajna ladanja što zla mi odgoni!
 Da bi mi došao zaborav briga,
 Kad me ugodna Rijeka umiruje u prohladnu zatonu;
 Koje tako iz nepresušne grudi natapa zlatna žila²⁸

Možda se jedino u predjelu našeg ljetnikovca Rijeka iz Crijevićevih stihova još prepoznaje. Ali njegova Rijeka, koja »stazom tako dugom ne zna razlučit vlastite tokove i dvostruke polumorske vode«, nudi ladanju nešto više: pripadnost jednom drugom svijetu. Jer, lako ćemo ondje još uvijek povjerovati: »providna je i pri dvostrukoj plimi nekažnjeno se vide sjajna leđa morskog boga. I nasred valova pokazuje se gola Cimotaja, naga Dejopeja pruža svoje bedro, Triton se ipak ne usuđuje ni ovu ni onu dotaći...«

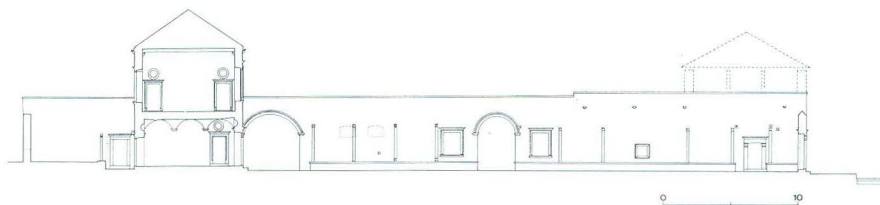
²⁸ U prijevodu Tomislava Ladana pjesma je objavljena u: Pet stoljeća hrvatske književnosti — Hrvatski latinisti 1, Zagreb 1969., str. 406—411.

Na obali takve Rijeke gradi se, preuređuje i okružuje vrtovima Rastićev ljetnikovac 16. stoljeća. Ono ostvareno tada unutar ogradnog zida nadmeće se s prirodnim okruženjem, a mnogim novim dijelovima nastoji sjediniti ljudskom rukom izvedeno i od prirode darovano.

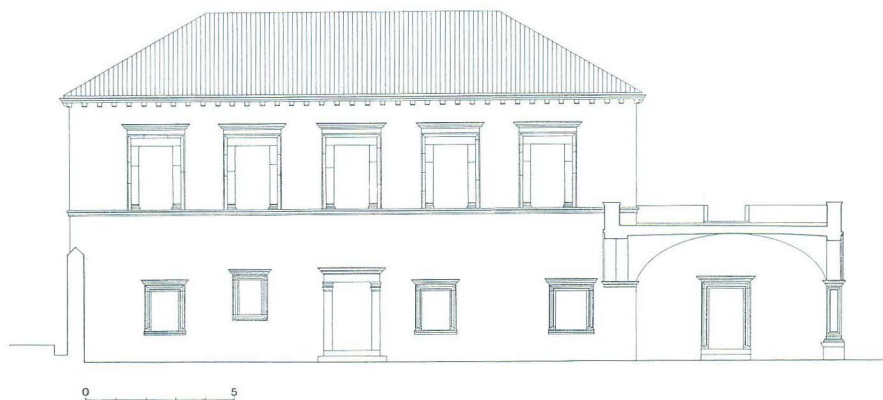
Promatrajući cjelinu, osnovna će tlocrtna dispozicija (u obliku slova L), najavljena u prethodnom razdoblju, sada posve jasno biti definirana. Dokidanjem gospodarskih funkcija unutar ogradnih zidova ljetnikovca, oslobađa se prostor istočno od krila svih zgrada. Taj se prostor, dotad gospodarski, organizira ortogonalnom podjelom i mrežom staza (šetnica) te postaje novim, bočnim vrtom Rastićeva ljetnikovca. Za ovo je razdoblje, međutim, jednako značajan i način na koji se to provodi. Pravci šetnica, naime, pa i dimenzije pravokutnih polja za sadnju prenose se iz prednjeg, otprije tako raspoređenog vrta, u prostor ovog novoga. Nije to samo uređenje po uzoru na nešto prethodno ustanovljeno, već je ta podjela sprovedena gemoterijskom preciznošću i posvemašnjim sagledavanjem cjeline — u skladu s renesansnom koncepcijom prostora i života u njemu. Jer, vrtovi odijeljeni krilom, promatrani odozgo, s terase, doimaju se kao jedinstveni prostor, cjelina podređena istom modularnom sustavu. Promatrani s razine tla, osobito kroz prolaze, pravci se šetnice perspektivno produžuju, povećavajući dojam prostranosti. Taj je dojam bio naglašeniji već i zbog činjenice da su sve šetnice bile natkrivene odrinama i doživljavale se poput sjenovitih »ulica«. Od svih dubrovačkih ljetnikovaca Rastićev ima najjasnije sačuvanu trodijelnu podjelu vrtnih prostora. Ona se lako objašnjava vezanošću uz srednjovjekovnu tradiciju, kao što ćemo u dokidanju trodijelnosti i unifikacije ograđenog vrtnog prostora uvijek vidjeti renesansnu komponentu. U ovom slučaju povezivanja su, barem između prednjeg i bočnog vrta, mnogostruka, makar do njihovog stapanja nije došlo, vjerojatno već i iz razloga što je svaki od vrtova — prednji, stražnji i bočni — imao i njegovao svoju spe-

Istočna fasada kuće s pretpostavljenim paviljonom

Presjek kroz ladanjsku cjelinu s pogledom na zapadnu fasadu krila

Južna fasada ladanjske kuće (pročelje) i presjek kroz trijem

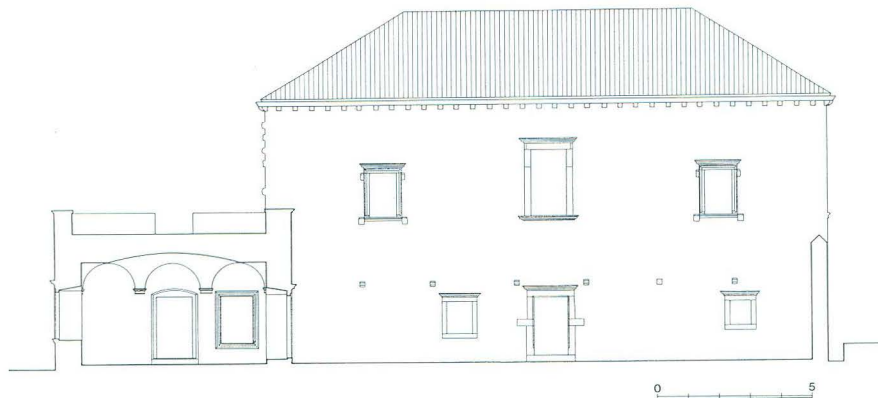
cifičnost. Onaj ispred pročelja nesumnjivo je najreprezentativniji, ukrašeni vrt, a to se potvrđuje i pomnije isklesanim stupovima i poklopnica-ma profilirana ruba, tragova popločenja u šetnicama, kamenim stolom, klupom. Bočni vrt ima sve zidane elemente jednostavnije obrade, a velike površine predviđene za sadnju odgovaraju voćnjaku i povrtnjaku.

Dokidanje gospodarskih zgrada iz »bočnog vrta« i njihovo »istjerivanje« izvan perimetra ladanjskog kompleksa, prati analogan postupak u odnosu na krilo. Njegova se istočna fasada oslobađa svih prigradnji i, tek sad prezentna u cijeloj dužini, postaje novi činilac u oblikovanju bočnog vrta. Prije nego se osvrnemo i na bitnu promjenu u tom pogledu, na formiranje trijema, treba nešto reći i o novoj namjeni prostorija koje tvore krilo. Nepromijenjenu ulogu zadržao je samo orsan. Dvije manje prostorije u tom dijelu, odijeljene prolazom, uređuju se za stanovanje: ona uz orsan dobit će kamin i zidni ormar, druga novi križni svod; obje velike prozore, (plitko profilirana okvira ukrašena dentima i grbom na frizu, ali bez ikakva znaka)²⁹ kojim se otvaraju u vrt ispred ladanjske kuće. Prostorije su to u kojima su zacijelo odsjedali gosti ili se u osamu povlačili ukućani. Na mjestu najveće gospodarske prostorije u središnjem dijelu krila uređuje se u ovoj fazi cisterna. Njezina je veličina opravdana povećanim vrtnim površinama; njezina zidna česma ugrađena na mjestu ranijih vrata i oblikovana poput »pila« u nekom enterijeru, postaje značajnim elementnom, estetskim i akustičkim, u novom ambijentu trijema.

Značajna promjena zbiva se na sjevernom kraju krila: umjesto dvije prostorije (ili samo jedne i prolaza) u 16. stoljeću se formira po mnogočemu u dubrovačkoj ladanjskoj arhitekturi jedinstveni prostor. Nova

²⁹ Pravokutni prozor, čiji je okvir ukrašen plitkom kontinuiranom profilacijom, a ispod vijenca je niz denta, naći ćemo na dubrovačkom području i na spomenicima gotičko-renesansnog stila, znači u kombinaciji s biforama i triforama (Ranjinina palača na Pustijerni, oko 1480. g., Sorokočevićev ljetnikovac na Lapadu, 1521. g.), ali i upotrebene kao jedini oblik prozora na renesansnim pročeljima (Getaldićev ljetnikovac na Šipanu iz 1516. g. ili neke lopudske kuće s početka 16. st.). Stoga taj oblik prozora nije pouzdan za postavljanje preciznije datacije.

velika prostorija smještena je između stražnjeg vrta, s kojim je povezuju vrata, i bočnog vrta na koji se je tek kasnije otvorila s dva prozora;³⁰ trijem je njezino predvorje. Dojam prostranosti pojačava razmjerno niski konzolni svod, dojam hladovitosti pomanjkanje dnevnog svjetla, dojam »ukopanosti« niže razine poda. Osjećaju da smo se našli u nekoj vrsti »špilje« pridonose goli, nikad ožbukani zidovi od kamenih kvadara grubo obrađene površine. Ostatak kamina,³¹ zidni ormar i dio kamene klupe³² (koja ima jednako profiliran rub ukrašen dentima kao klupe u trijemu) pokazuju da je riječ o dvorani za gozbe. Ugodaj te prostorije prije asocira nego što se izravno može dovesti u vezu s mnogim dvoranama za gozbe talijanskih renesansnih vila smještenim u neposrednoj blizini »grotta«, ili voda, u blizini znači prirodnih elemenata ispunjenih mnogim značenjima. Okupiti se oko stola bila je prilika i za razgovor, literarne i intelektualne rasprave, za poistovjećenje s nekim idealima pronađenim u prošlosti.

Sjeverna fasada ladanjske kuće (začelje) i presjek kroz krilo

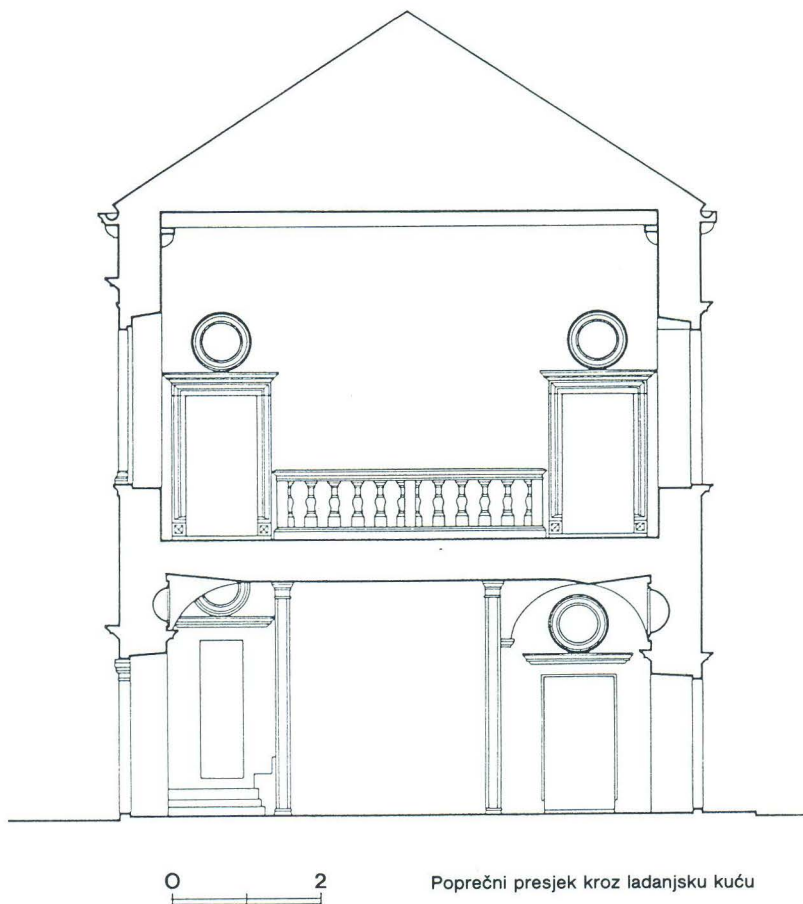
Trijem koji se u to vrijeme javlja uz bočnu fasadu ladanjske kuće, a kojim se krilo otvara s tri velika luka na bočni vrt, posve je izuzetno rješenje.³³ Ne samo da mu je neobičan položaj u odnosu na kuću, već

³⁰ Prozori, premda renesansni i netom opisana oblika (bilj. 29), postavljeni su najvjerojatnije za obnove krajem 17. st.: jedan u zapunu ranijih vrata, drugi u pregrađeni dio zida.

³¹ Od kamina sačuvan je samo donji dio lijevog pilastra, no dovoljno da prepoznamo njegov oblik; kanelirani pilastru s bazama i lisnatim kapitelima nose ravnu profiliranu gredu i istaknuti vijenac (o analognim primjerima: *N. Grujić*, *Ljetnikovac Klementa Gučetića u Rijeci Dubrovačkoj*, Radovi IPU 11, Zagreb 1987., str. 130, 131, bilj. 53).

³² Dio istočne stijene prostorije između prozora jasno je »odijeljen« vertikalnim reškama: u donjem dijelu u cijeloj dužini tog segmenta uzidana je klupa, odnosno kamena greda profilirana, zaobljena gornjeg ruba ispod kojeg je niz velikih dentu. (Jednaki se motiv javlja na klupama u dva luka trijema.) Zbog naknadnih izmjena u strukturi zida ostaje nejasnim da li je iznad »klupe« bila niša, kojeg je bila oblika i koje dubine.

³³ Trijem se u dubrovačkoj ladanjskoj arhitekturi javlja na nekim ustaljenim mjestima: ispred pročelja (ljetnikovac Bunić-Kaboga na Batahovini), kao donji

nas navodi i da cjelinu ne sagledavamo iz ustaljenih točaka i pravaca. Dotad su pravci kretanja zadani ukrštenim šetnicama prednjeg vrta ispred pročelja ladanjske kuće, pogotovo aksijalnom uzdužnom šetnicom koja vodi od ulaza u ogradnom zidu vrta do portala kuće.

Krila su se obično otvarala prema ladanjskoj kući, ili su ostajući samo kulisa vrtnom prostoru, slabo sudjelovala u njegovoj artikulaciji. Kod Rastićeva ljetnikovca otvaranje trijema na bočni vrt ne samo unosi iznimnu dinamičnost u odnose pojedinih arhitektonskih struktura, već i na poseban način afirmira vrti prostor pred lukovima. Kroz lukove

dio pročelja (ljetnikovac Sorkočević na Lapadu), uz začelje (prva faza Zamanjinog ljetnikovca na Lopudu). Trijem se može pojaviti i u krilu, otvoren prema pročelju (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu i prva faza Bunićeva ljetnikovca u Gružu). Možda je trijem uz bočnu fasadu kuće imao u jednoj ranijoj fazi i Đurđević-Gučetićev ljetnikovac u Rijeci Dubrovačkoj, ali s lukovima koji se otvaraju u nastavku pročelja. Postav trijema kakvog nalazimo u Rastićevu ljetnikovcu, uz bočnu fasadu kuće s otvaranjem lukova na bočni vrt, uistinu je jedinstveno (sačuvano) rješenje.

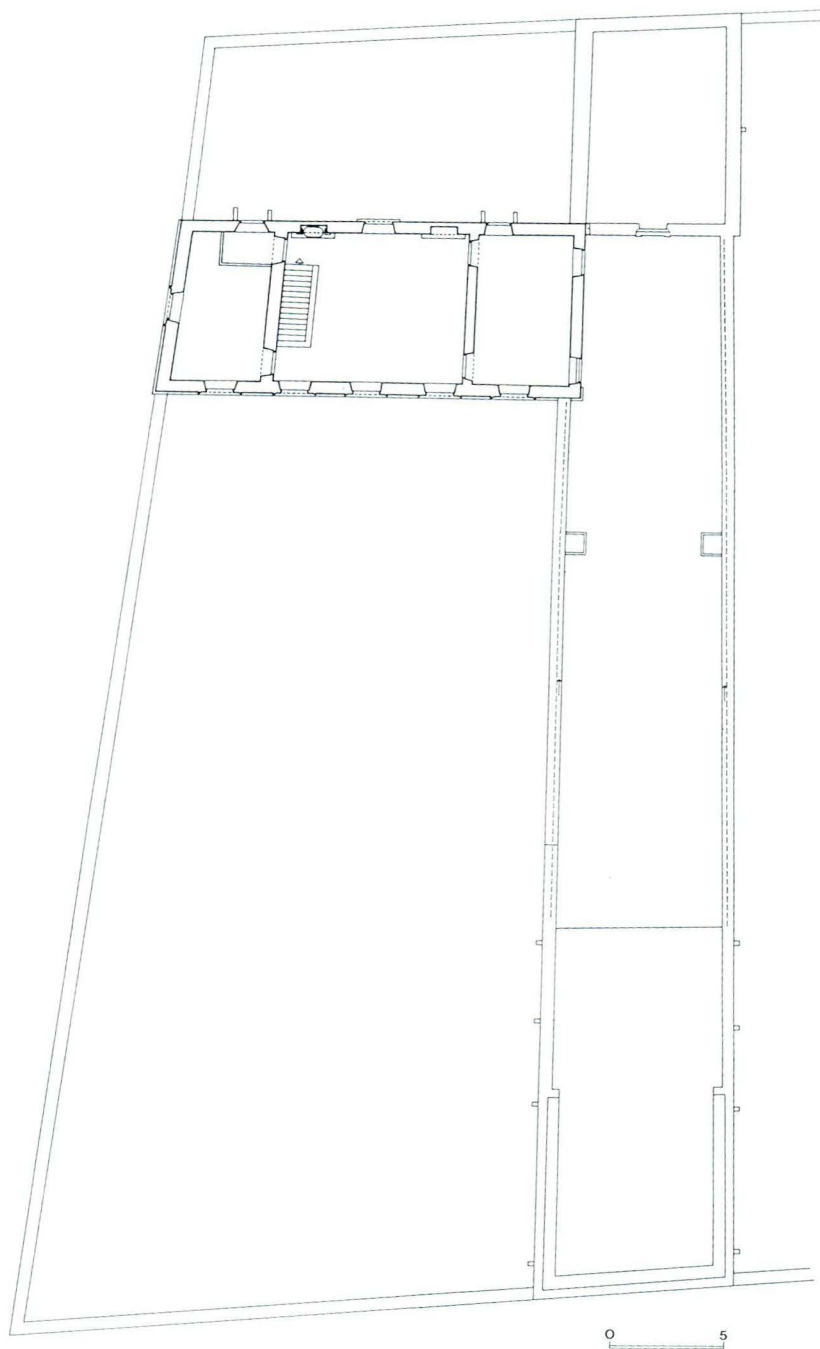
trijema on je saglediv čak i iz prednjeg vrta (onoga pred pročeljem) a kroz te lukove vrt se uvlači u natkriveni prostor trijema. Prisutnost prirodnog elementa u arhitektonskom prostoru upotpunjavao je šum vode iz zidne česme. Niske kamene klupe, u dva luka ukrašena s unutarnje strane renesansnim motivom velikih dentila, bile su mjesta za odmor, uživanje, kontemplaciju.

U trenutku kada se nastojao ostvariti što reprezentativniji prostor, vanjski i unutrašnji, što ljepše oblikovati ambijente i što bolje opremiti ih, zacijelo se najviše pažnje posvetilo uređenju same ladanjske kuće. Ona predstavlja onaj dio cjeline koji je doživio najveće promjene, no njihov se slijed teško razabire, jer su unutar zadanog volumena i ustaljene prostorne podjele moguće modifikacije minimalne; rekli bismo da je prije riječ o taloženju nekih oblika u dužem vremenskom luku, nego o odlučnim izmjenama. U prizemlju se prostor definira u 16. stoljeću, na katu nam taj sloj izmiče. Kolikogod inače bila standardna tlocrtna dispozicija u dubrovačkom ljetnikovcu, ovdje se od nje odstupa u broju bočnih prostorija: u prizemlju se sa svake strane saloče nalazi samo po jedna prostorija.³⁴ Zapadna je služila kao kuhinja, a istočna za boravak: pristup u nju je iz saloče; jednim se prozorom otvara na vrt, drugim u trijem; u niše oba prozora uzidane su klupe (pižuli); sjedeći na njima jednako se boravilo u unutrašnjem koliko i u vanjskom prostoru. Podjela prostorija na katu iz ovog razdoblja nije sačuvana, ali se već i po aksijalnom postavu po dva portala na svakoj bočnoj stijeni središnje dvorane zaključuje da su sa svake njezine strane bile po dvije manje sobe. Iz renesansnog razdoblja sačuvan je, međutim, sve do danas položaj stubišnog kraka koji se uspinje uz bočni perimetralni zid saloče, odijeljen od nje samo tankom pregradom flankiranom profiliranim pilastrima.

Nad svim portalima u saloči i u dvorani nalaze se kružne niše obrubljene profiliranim kamenim okvirima. U nekima su pronađeni tragovi podnožja na koja su bila postavljena poprsja ili portreti, po ondašnjem običaju, slavni ljudi iz antike. Nijedan dubrovački ljetnikovac nema sačuvan taj element opreme i ukrašavanja unutrašnjeg prostora koji je, međutim, u renesansnom razdoblju, u palačama, vilama i mnogim javnim reprezentativnim zdanjima, toliko čest. Pojavljuje se s najranijim renesansnim oblicima kao jedan od onih, koji je ujedno i najjači dokaz vezanosti za antičku tradiciju, uzore i duh. Prostorima ovog našeg ljetnikovca, nevelikog, ali upravo tim, danas praznim nišama uzdignutog na sam vrh naše renesansne kulture, kretao se neki vlasnik koji je znao odabrati sebi društvo i okružen njime uživati.

Godina 1678. usječena u jednu pločicu od pečene zemlje na podu dvorane označuje godinu obnove, što je uslijedila ubrzo nakon velikog

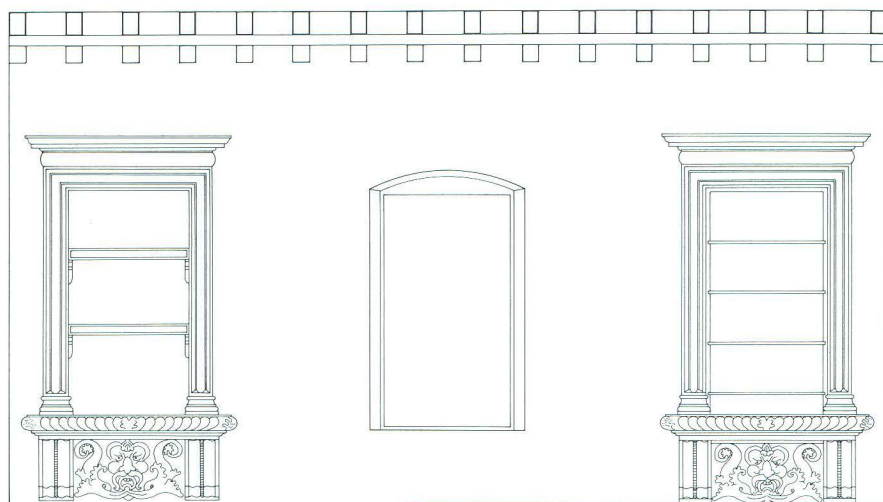
³⁴ Da se radi o jednoj prostoriji dokazuje svod; u istočnoj tome u prilog govori i jedan portal koji u nju vodi iz saloče i podno popločenje; u zapadnoj popločenje skriva još barokna podjela i viša razina poda u stražnjem dijelu, a na mogućnost da je ta prostorija nekom tankom pregradom ipak bila podijeljena u dvije manje, osobno me navodi postojanje dva portala na zapadnoj stijeni saloče i logika funkcije (kuhinja i sprema).

Tlocrt I. kata

potresa (1667.). Po ljetnikovac je potres imao teških posljedica — morao je biti pregrađen cijeli prvi kat. Utvrđeno je tek nedavnim istraživanjima da je »ranobarokni« sloj prisutniji nego se slutilo.³⁵

Pravilan raspored velikih pravokutnih prozora na pročelju smatrao se karakterističnim za renesansno razdoblje, pa je iznenađenje bilo tim veće kad se ustanovilo da su prozorski okviri sastavljeni od već korištenih greda; uz to način na koji su ravne grede uokvirene profiliranim, da bi se oblikovao prozorski okvir, pokazao se posve atipičan za dubrovačko područje. Prozor jednak onima na pročelju javlja se i pored bočne zapadne fasade, što će se također u renesansnom razdoblju, obzirom na dvodijelnost unutrašnjeg prostora, teško naći. Na začelju je pri obnovi na središnje mjesto postavljen znatno veći prozor od oba prozora na krajevima, zadržana iz prethodne faze.

Začelni zid dvorane na katu

Do još većih promjena došlo je u raspodjeli prostorija na katu: na mjesto malih bočnih, po dvije sa svake strane dvorane, od kraja 17. stoljeća nalazi se po jedna velika prostorija. Zapadna, koja je dobila već spomenuti prozor i na bočnoj fasadi, tankom je pregradom u stražnjem dijelu formirala jednu malu ćeliju,³⁶ istočna prostorija otvorila se na terasu i prozorom i vratima.

³⁵ Pri istraživanju ljetnikovca i pisanju elaborata, barokni sloj je obradio Vladimir Marković. Njegovu interpretaciju nalaza preuzela sam i za potrebe ovoga teksta.

³⁶ Točan položaj i veličinu ćelije pokazuje sačuvano popločenje iz vremena obnove. Promjenom pravca pri redanju pločica od pečene zemlje ocrtan je njezin tlocrt, a tragovi u pregradnom zidu uz začelje pokazuju i mjesto uskih vrata (pristup u ćeliju postojao je i izravno iz dvorane).

Najreprezentativnija prostorija ljetnikovca, središnja dvorana, uz sve ono što je zadržala iz prethodnog razdoblja (položaj stubišta i portale s kružnim nišama, kojima odsada više ne odgovara broj bočnih prostorija) u razdoblju barokne obnove dobija — simetrično postavljene na začelni zid — veliko kameno pilo i zidni ormar. Jednako su oblikovani bogato profiliranim kamenim okvirima i svaki u donjem dijelu ima između istaknutih voluta ukrašen maskeronom s delfinima. Oživljavanje arhitektonske plastike unošenjem u prostor likova, u ovom slučaju morskog ili riječnog božanstva, govori dovoljno o promjeni ukusa, odnosno o ponovnom vraćanju na mitološke teme, a time i o najavi klasicističkog zatvaranja kruga u najrecentnijem sloju Rastićeva ljetnikovca. Još više o tome kazuje nalaz da su kamene elementi u dvorani krajem 17. stoljeća bili obojeni u crno:³⁷ okviri portala i kružnih niša iznad njih, pilo i ormar. Tamnim bojenjem htjelo se kamene elemente predstaviti kao da su od plemenitijeg materijala, crnog mramora. Naglašeni odnos crnine kamena i svjetline zida, te blagih okera pronađenih u unutrašnjosti okruglih niša iznad portala izražavao je želju da se plasticitet zamijeni izrazitim optičkim učinkom. Jedina je nebojena kamena balustrada u dvorani, jer je u ovaj prostor unesena kasnije, u 18. stoljeću, sudeći po asimetričnosti balustara i ritmičkih cezura u njihovu nizanju.

Uza sve te novine, zamjetljivije u doživljaju prostora nego u njegovom stvarnom preoblikovanju, obnovu koja je provedena krajem 17. stoljeća, treba shvatiti više kao pokušaj restauracije ljetnikovca, nego kao namjeru da se u njegovoj arhitektonskoj organizaciji provedu nova stilska shvaćanja. U tom pokušaju on ne ostaje usamljen primjer među dubrovačkim ljetnikovcima. Mnogi su, obnavljani tih godina, s još više truda ne samo nastavljali renesansnu tradiciju, već svjesno ponavljali renesansne oblike. Uveden je za tu pojavu i termin baroknog historicizma.³⁸ Prethodnim stilskim obilježjima nastoji se prilagoditi sve što se novoga unosi i u Rastićevu ljetnikovcu; štoviše, tada se na neka mjesta ugrađuju i prozori, koji možda potječu s pročelja renesansnog ljetnikovca.

Neobično »seljenje« pojedinih elemenata arhitektonske plastike na ovom ljetnikovcu, ali uvijek u skladu s osnovnom idejom o oblikovanju ladanjskog prostora visoke reprezentativnosti, priječilo me je u razradi pretpostavki o ranijim pročeljima same ladanjske kuće. Pročelje koje zatičemo, iako s kraja 17. stoljeća, zatamljujući u potpunosti stilska obilježja svog vremena, i nadalje može predstavljati lice renesansnog ljetnikovca.

O arhitekturi Rastićeva ljetnikovca treba na kraju progovoriti i izvan vremenskih okvira, stilskih kategorija i određenih tipoloških normativa; neće biti pretjerana tvrdnja da je rijetko gdje i rijetko kad na našem području postignuta tako tijesna veza arhitekture, vrta i okolnog krajolika u duhu renesansne koncepcije prostora, a istodobno tako bliska našem poimanju sklada i osjećanju lijepoga.

³⁷ Posljednjih je godina sondiranjem zidova i raslojavanjem oslika u enterijerima dubrovačkih palača utvrđeno da je bojenje sokla do određene visine, čak i kamenih dijelova opreme zatečenih iz prethodnih faza, bilo uobičajeno krajem 17. i početkom 18. st.

³⁸ V. Marković, Kuća i prostor grada u Dubrovniku nakon potresa 1667. godine, Radovi IPU 14, Zagreb 1990.

LE QUATTRO STAGIONI DI UNA RESIDENZA ESTIVA
LA »DŽONOVINA« A RIJEKA DUBROVAČKA

Nada Grujić

La residenza estiva del poeta Džone Rastić ai piedi del Rožat a Rijeka Dubrovačka è una tra le poche il cui orto e l'ambiente circostante si sono conservati nelle forme originarie. Non si ricordano i primi proprietari della residenza: 10 stemma sul frammento di trifora gotica è l'unico stemma non ancora attribuito dello stemmario raguseo!

L'autrice nell'introduzione riassume la storia della località prima della costruzione della residenza. Analizza la complessa disposizione spaziale e le caratteristiche stilistiche del complesso residenziale al tempo in cui sorse, sul finire del XV secolo. Rijeka Dubrovačka rappresenta dal XVI secolo una zona di ville suburbane nelle quali la funzione residenziale è primaria ed esclusiva.

Allora sorsero semplici complessi residenziali — economici quale fu la »prima« villa di Rastić, in cui fu realizzata alla lettera la divisione tra ciò che Vitruvio definì pars urbana e la pars rustica et fructuaria.

Lo studio analizza dettagliatamente la trasformazione tipologica della residenza (si interrompono le sue funzioni economiche; la facciata orientale viene liberata da tutte le costruzioni aggiunte per dare forma a un orto laterale; al posto di due stanze all'estremità settentrionale di un'ala prende forma una nuova grande sala con portico nel suo ingresso) e di tutto l'ambiente circostante nella prima metà del XVI secolo. L'apertura del portico verso l'orto laterale dà una eccezionale dinamicità ai rapporti dei singoli elementi architettonici e in particolar modo valorizza lo spazio del giardino di fronte alle arcate. Su tutti i portali nel salone e nella sala si trovano nicchie circolari con tracce dei basamenti su cui un tempo, molto probabilmente, erano collocati ritratti o busti di personaggi famosi dell'antichità.

Dopo il grande terremoto di Ragusa (1667) il primo piano della residenza fu ricostruito, ma questo rinnovamento va capito più come un tentativo di restaurazione che come la messa in pratica di nuovi principi stilistici e per questo fenomeno è stato coniato il termine di storicismo barocco.

L'autrice conclude lo studio con la constatazione che sono molto rari i luoghi sulla costa croata dove è stato raggiunto un rapporto così forte tra l'architettura, il giardino e il paesaggio circostante nello spirito della concezione rinascimentale dello spazio, come nel caso della villa Rastić a Rijeka Dubrovačka.